

KÖNYVSZEMLE

„Magyar népmesék“

A Bratsztvo-Jedinsztvo kiadóvállalat ezzel a címmel bocsátotta a vajdasági olvasók elé első »mese-antológiáját«, vagyis meséskönyvét. Nem kis jelentőségű esemény, hogy a népköltészet is bekopogtat hozzánk, mert ez a könyv egy eddig is létező irodalomnak a fölfedezését indítja folyamatba. Nem monduk nagyot, ha a »Magyar népmesék«-et fölfedező útra küldjük, ugyanis Vajdaságban vagyunk, ahova csak belátogatott néha a néprajzi irodalom, de csakhamar szedte a sátorfáját és Budapestig meg sem állt. Persze, ez a kötet nem új gyűjteményt képez és nem is »vajdaságit«, ellenben a nélkül, hogy időről-időre tudomást szereznénk az egész magyarság íratlan (de már lejegyzett) irodalmáról, enélkül nem adhat megfelelő értékelést és alapvető szempontok hiányában tapogatódzik, mind az olvasó, mind a gyűjtő.

A magyar népköltészet (hasonlóan a többi népköltészethez) hatalmas skálán szólal meg: az érzések dalban, az események az elbeszélő költészetben és így tovább. A primitív szellemi képzettséggel, de költői lélekkel, epikai erővel bíró ember a fantáziájának is megtalálja a megfelelő formát, és pedig a népmesében. Amint képzeletereje elbír, a mesefa mind beleviheti mondókájába. Ellenben még ilyen nagy, tág keret mellett is »az csak mese«, hogy a mese akármilyen prózai kigondolás is lehet. A mesélő szabadon hullámszó ritmus-sal szövi tele nemcsak nyelvezetét, hanem gondolatmenetét is. (Talán ezért is tudják oly könnyen eltanulni egymástól és reprodukálni öregek és fiatalok.) Ez az esztétikai jelenség nyújtott azután alkalmat arra, hogy a gyűjteményekben valóban »szebbnél szebbeket« találjunk, és ennek alapján válogatták össze a »Magyar népmesék« kötetébe a legszebbek közül is a szebbeket.

Az összeválogatott mesék főként Benedek Elek tolla alól kerültek ki, valamint a multszázadbéli Gaál György, Erdélyi és Kriza átdolgozásából. Tehát irodalmi átírásokkal vagy inkább átköltésekkel állunk szemben és nem eredeti népmesékkal. Ez nemcsak megengedhető ilyen esetben, de szükségyszerű is volt. Ugyanis némileg szakirodalomba kell bevezetnie az olvasóközönséget, tehát nem valószínű, hogy a mesék eredeti (népi) alakjukban már ma ugyanezt a harmonikus műélvezetet nyújtották volna az egészen táj-
körű olvasóközönség számára. Ebben az esetben a tájnyelvek (dunántúli, szé-
kely, csángó, palóc stb.) bábelét kerülte el a kiadó, de, természetesen, más
szempontokhoz kellett volna alkalmazkodnia, ha csak vajdasági gyűjtemé-

nyekből merít. Mert a népi mesélő nem irodalmi olvasottságra, stíluszabályokra alapítja a mese nyelvezetét; viszonylagos értelemben »készen« kapja azt a szájhagyományból, másrészt meg szabadon alkalmazza a maga nyelvéhez, illetve a maga (tehát sajátos) hallgatóságának ízléséhez, beszédstílusához és főleg értelméhez. Ez döntő szerepet játszik a mesék életében, fölértékelhetőségében, s a »Magyar népmesék« olvasásakor elsősorban ezzel kell számot vetnünk, mielőtt tehát magyar »népmesékről« alkotnánk fogalmat. A népmesében benne él az előadó nyelve, gondolkodásmódja, vérmérséklete, míg az itt közölt szemelvényekbe a földolgozást végző író vitte bele önmagát, mint ahogyan pl. Benedek tette a gyűjteményében. Benedek egyik meséskötetéről mondja Rákosi Jenő: » a föladat, melyet megoldott, nem egyszerűen a másolás, az ismétlés, amelyet egy kis gyakorlat után akármelyikünk is elvégezhetett volna.« Ma már tovább is megyünk ennél: csak ideiglenesen szükségyszerűségekből kerülhetjük el, hogy a népköltészet hamisítatlan, igazi arcát tárjuk az olvasó elé.

Komoly munkát igényelt a »legszebb« népmesék összeválogatása, mert a szó alapfoka is már igen magasan kezdődik. Ha csak a művészileg kiforrott alkotásokat vesszük tekintetbe, akkor is hatalmas skálával állunk szemben, térben és műfajban. A székelyeknél, a Kiskunságon, a Nyírségen, a palócoknál, a Dunán túl és »kukoricatöréstől szárvgásig« sorolhatnám még, hol nem — a Vajdaságot nem is mertem említeni a többiekhez viszonyítva. Pedig a népköltészet terén mi is képviselünk tájegységet, sőt nem nagy bátorság kell a további felosztásához sem: Bánát, Észak- és Dél-Bácska, Baranya stb. Nyilván való tehát, hogy hatalmas tömböt kell vagy kellene képviselnie különösen egy ilyen átfogó népmese-kötetnek. Kiválogatni a legszebbeket, kiemelni a jellegzeteseket — annyit jelent, mint a magyar népmesevilág egészét megnyitni mesetípusaival és legszebb alkotásaival. Másrészt pedig, ha csak egyetlen tájegység meséiből is akarunk meríteni, tekintetbe kell vennünk, hogy a »hétrófnýtól« a »nyúlfarok«-meséig egy egész sorozatnyi műfajt vagy alcsoportot találunk: gúnyoló anekdotát, nevetető adomát, hajmeresztő boszorkánytörténeteket, rémhistóriákat, aztán olyan mindenfélének indítható csalimeséket, és egészen a végén, amilyen »igazán hosszú« tündérmeséket, melyeknek egyéb művészi eszközei, jellegei mellett a bonyolítása, szövevényessége is gondolkodásra készíti a tudatos műélvezőt is.

A »Magyar népmesék« kötete azt a feladatát tehát, hogy képviselje a magyarság legszebb, legkedveltebb és legjellegzetesebb meséit, nem oldotta meg teljes mértékben. Nem is tehette ezt, mivel olyan bő anyaggal állt szemben, amelynek a legszűkebb jellemzése és minőségi fölértékelése (válogatás) tágabb keretet kívánt volna.

Műfaji szempontból sokoldalúság és ízléses fősorakoztatás jellemzi a »Magyar népmesék«-et. De ugyanezt mondhatjuk a minőségre is, nevet a variánsok tisztasága, művésziessége határoz meg. — De hogyan is képzelhetjük el a típusok épségét, s miért szükséges ez?

Az olyan olvasó, aki mesét is ismer, esetleg mesélőt is, biztosan fölfedezi a maga típusait függetlenül a változat formájától és eredeti helyétől (ugyanis a típus elvándorolhat a variánsok szerint egyik műfajból a másikba). Itt azonban, hogy a kötet gyakorlati eredménye minél általánosabb legyen, igen fontos a típusok világossága. Ha egy mesealak, mint pl. az a híres Erős János is átbátorkodik egyik mesetípusból a másikba, tehát egy új cselekménykörbe,

— s ez igen sűrűn megyesik, — a legtöbb esetben nem jelenti azt, hogy mi mostmár egy Erős János-mesére ismerünk. Közel sem. A mesélő ilyenkor szaktudásán fölbátorodva azt mondja, hogy »az a mese nem igaz«. Hát, elismerhetjük, hogy az is igaz, amennyire a többi, de esztétikai egysége még nem alakult ki. A cím vagy a mesehős megtéveszti egy pillanatra az olvasót, de a bonyolítás simasága és a cselekményláncolat — melyekből a típus rajzolódik ki — csakhamar fölfedi a kiforratlanságot, illetve egy egységes típust »mimikri«-változatát. Annyi azonban kétségtelen, hogy a tiszta típust bármely változatában fölismeri a mesélő vagy meseismerő, s az olvasó számára is első-sorban ezek a mesék nyújtanak művészi szépet. Egy rémmese-változat, (varians), melybe a címadó »Erős János«-t kapcsolta a mesélő. (Régi kombináció!) A mese »Haragszik-e, gazd' uram?«-néven is szokott előfordulni; mivel azonban sohasem a cím határozza meg a típust, a következő jelleget emelhetjük ki: a furfangos béres, kit lenéztek, megvetettek lustaságáért, túljár a kapzsi gazda eszén, ugyanis, többnyire rémséges dolgokat követ el, melyekkel nemcsak a gazdát leckézteti meg, hanem odahaza is becsületet (tekintélyt) szerez magának. Az »Erős János« pedig egy tündér-mese változata a Fehériorfiacsoporthoz. (A csoportok általános jellege határozza meg a típust.) Tartalma: Erős Jánost hét éves koráig (vagy még hét évig) neveli az anyja, s miután bámulatos erejéről meggyőződik (ő vagy nevelője), világgá megy és különböző kalandokban bizonyítja be »erejét« (1. »Fatörő«). Ennél a közölt kombinált változatnál észrevehetjük a két összetevőt, noha logikai szakadás már nincsen benne, mivel a mesehős nemcsak ravasságát, hanem testi erejét is latba veti a bíró felbosszantására.

Más azonban a Szerencsés Ferkó esete. A laza összetákoltság (kontamináció) világosan látható. A cselekmény a »Jancsi és Juliska«-mesével indul, de ez be sem fejeződik, hanem a két mesehős a »Haramiák«-ban folytatja történetét, amely epizód máig is többnyire csak így, trufába kapcsolva fordul elő. (L. »Bolond Mihók«). Utána a haramia kiszabadítása már tökéletesen a Székelyföldön ismert Tündérkopac-motívumra emlékeztet. A mese folytatásában még két összetevő különböztethető meg, két tündérmesének az alapmotívumai. Csupán a változat kiforratlanságával magyarázhatjuk, hogy Ferkó, a főhős, szinte »elfelejt« visszatérni kiindulópontjához, ami pedig nem csak a »Juliska és Jancsi«-mesetípusra jellemző, hanem általános jelenség a meseszerkezetben. A következetes összekapcsolás kiforratlanságára mutat egy másik példa is, hogy a mesehős semmit sem bizonyít a kivágott sárkány-nyelvekkkel.

A hosszú tündérmesék legépebb változata a könyvben a vajdasági gyűjtésekből származó »Fatörő«. Gyönyörű népmese, de azok közül, melyeket egyszerűsre aligha lehet végighallgatni. A cselekmény fokozása mindaddig tart, míg a hős számos győzelem árán el nem jut az Alvilág lejáratához, s ez a csúcspont az előző és rákövetkező kalandokkal éppoly ritmikus mozgást von maga köré, mint a vízredobott kavics: a középpontból ritkuló és gyengülő, de nagyobb hullámok futnak szét. S ez a ritmus olvad művészi összhangba a drámai meseszövevéllel, valamint a mese kiforrott nyelvezetével. Megvallom, a Fatörő rövid jellemzését kevésbé vonatkoztathatom a Benedek-féle átírásokra, mint az igazi, népi formákra, melyek hasonló néven vagy Sargajuh Miklós, Erős János, Tehénfiú János, Lófi Jankó, Juhász Palkó stb. stb. cím alatt ismereteseink szerte a magyarlakta vidékeken. Egyéb-

ként a Fehérlófia-csoportba tartozik és maga is típus nemzetközi. Az itt közölt »Fatörő« bizonyára egyike a szerkezetileg legtökéletesebb, de korántsem a legszebb változatoknak. Az eredeti népmesék általában szebbek, sőt jobbak is ennél.

De nemcsak ezt a szép tündérmesét olvashatjuk a »Magyar népmesék«-ből. A »Szóló szőlő« és a palócok »Napleánya« ugyancsak a legrégibb mesetípusainak »jó« változatai, noha a Vajdaság területén kevéssé ismertek. A Pelikán c. népmesét bármily régen is írta le Erdélyi János, él ma is, sőt él a délszláv népköltészetben is, amint már mozivásznon is láthattuk (»Varázskard«).

Az olyan mese, mint a csángók »Péter és Pál«-ja vagy a »Király meg a bogárnak« a Duna mellékéről, többnyire adoma alakjában él minálunk; de, mint már említettük, általános jelenség a típusok vándorlása — s esetleg a motívumoké is — egyik műfaji kategóriából a másikba. Így pl. a Szerencsés Ferkó-ban említett Haramiák-motívum még sokkal lazábban illeszkedik bele a Bolond Mihók-trufába. Azután a Nagyotmondó legény adomája a Vajdaságban is különböző formákban közismert.

Erdemes megfigyeelnünk a nép állásfoglalását pl. a »Király meg a bogárnak«-ban. Tipikus jelenség a mesék beállítására nézve. A nótázó-mulató kedvű kántornak még korhelysége ellenére is pártját fogja a mesélő; alakját nemes tulajdonságokkal látja el: talpraesett, jószívű, könnyűszerrel kijátsza a király önkényeskedő szándékát. S még ennél is föltűnőbb tényt fedezhetünk föl az »Ördög meg a plébános«-ban. A kis tanítómese tökéletesen azonos egy Krisztus-legendával. Hogyan magyarázzuk ezt? A léha pap jellemét a mesélő aláhelyezi az ördögének s noha az utóbbit egyébként »gonoszlélek« minőségében képzel el, most szociális érzésű, igazságszerető meseelemként jelentetik meg, vagyis: a dolgos szegényembert az ördög is megbecsüli, míg a telhetetlen papnak ő is ellensége.

Az »Átkozott pipőretyúk« meséjére emlékeztet bennünket a »Jakab és a zab«. A Pipőretyúk itt a kötetben »Kútágas« cím alatt található. Következességében kétségtelenül jobb, határozottabb a »Jakab«-tól, ellenben emennek a stílusa megőrzöttebbnek, az eredetihez közelállóbbnak mondható, és pedig annak alapján, hogy a »Pipőretyúk« népi változatai is hasonlóan dalamosak. Tartalmában egy sereg észszerűtlenséggel vagy következetlenséggel találkozunk, de ritmikus sorai elfelejtetik velünk, hogy ilyesmin is föl lehet akadni. Figyeljük csak meg a befejezőrészt és a záróformát:

» A kiskutya megharapta Jakabot
s Jakab mindjárt learatta a zabot,
de úgy, hogy egy szál sem maradt.
Hacsak egy szál zab maradt volna,
az én mesém is tovább tartott volna.«

A kis meséskönyv azonban nemcsak amolyan könyv, hanem éppen olyan, mint a jó meséskönyvek szoktak lenni. A kisgyerekek, de a ritkán olvasó felnőttek is, elsősorban azt nézik meg: van-e kép a könyvben? Ezt főleg a meséskönyvektől várják el, s e részről nem csalódnak a »Magyar népmesék«-ben sem. Rajzok illusztrálják a meséket, népi díszítő-motívumok szegélyezik és csupa meseharmónia a fedőlaptól az utolsó oldalig.

Oláh Sándor rajzai nagymértékben emelik a könyv színvonalát. Művészi rajzok ezek, melyek nélkül is eléggé plasztikusak ugyan a mesék, de csupán a képekből is elképzelhető a mese tárgya. Természetesen, nem minden esetben egyformán. Nézzünk meg néhányat!

Ha a rajzok technikai tökéletességét, érzékelhetőségét vennénk bírálat alá, talán egységesebb véleményt lehetne mondani. Elsősorban tehát tematikai szempontból kell mérlegelnünk, minthogy nem csak rajzokról, hanem illusztrációkról van szó. — Egy lírai vers illusztrációján természetesnek vehetjük, ha az nem áll szorosan a szöveg mellett, ha nem fényképezi azt, hanem egy szimbolumban pl. továbbfolytatja az alapérzést vagy gondolatot. Meséknél ez furcsán hat, csökkenti azok »hiteletét«. Képzeliük el, hogyan csodálkozik az olvasó, amikor a »Napleánya királykisasszony« hőse helyett egy fehéringes-fehérgatyás parasztleányt lát a képen, noha a »feketeruhás« mesehős egyébként is egy álruhás királyfi. Hogy némely rajz nem illeszkedik a mesébe, az abban is látható, hogy a mesének nem egyik mozzanatát fejezi ki, hanem — mint egy családi társasképre — pózba állítja a mesealakokat. Így járt el az előbb említett illusztrációnál is, ahol még ráadásul a királylány is »kinő« a fából, noha a mesében ezt a jelenetet egy távoli hegyről szemléli s ugyancsak jelmezben. Ugyanezt láthatjuk a »Pelikánmadár«-nál is: az öreg király búsan fogatja a fejét, noha a csodamadár ott ül az orra előtt. Ezeknek ellenkezőjét figyelhetjük meg a 48-as honvéd képen: csoportkép, csak a mesélő katona mozog, de a téma nem is kíván többet. A legjobb illusztrációk közé sorolnám még a »Vitéz szőcs«-öt és »Erős János«-t. A »Mindentjárom malmocska«-ban az illusztráló művész ismét túllépett a szabadságnak azon a határán, melyet a mese tárgya megenged. Mihelyt csökken a kép epikai hűsége, elidegenedik, elszigetelődik a mesétől, minthacsak egy kézi lexikon alkotórésze lenne, melyben éppen meseelemekről adnak fogalmat és nem egy drámai jelenet visszatükrözése volna a rajz feladata. Néha a fogalommagyarázatba is hiba csúszik: szegényember helyett pl. hetyke magyar legényt találunk (»Mindentjárom malmocska«).

Azzal, amit adott a meséskönyv s amit adhatott, a Vajdaság legszebb új könyvei közé sorolható. Értéke a népköltészet megismertetésére és a remélhető néprajzi irodalom megindítására nézve — kétségtelen, s időszerűség tekintetében az olvasó esetleg csak azt hiányolhatja benne, hogy már »hamarabb is megjelenhetett volna«.

Ágoston Mihály